

PSİKOMİTOLOJİDE TEMEL KAVRAMLAR

MASALLAR, mitler, destanlar, halk öyküleri, bilincin bilinçdışı ile karşılıklı etkileşim içinde yapılandığı ortak (kolektif) ürünlerdir; binyıllar boyunca yaşanagelmiş, sınanmış zihin modellerini, iç ve dış gerçeklikle bağlantı içinde sahnelerler. 'Mit'in Yunanca sözlük anlamı 'öykü'dür. Mitolojiyi burada tüm bu ortak ürünleri kapsar şekilde, sosyal bilimlerdeki özgün tanımından farklı bir yelpaze içinde, en geniş sözcük anlamıyla ele alıyorum: İç ve dış gerçeklik arasında bağlantının, yansıtma, yansıtılmalı özdeşim, içe-atma gibi psikodinamik yöntemlerle sağlandığı metaforik öykülerin alanı olarak.

Mitlerde iç ve dış gerçeklik karşılıklı olarak birbirini doğrular, yani tanımlar ve anlamlandırır. Bu sembol-yoğun öyküler, bireysel psikoloji düzleminde rüyalara benzerler ve rüyalar gibi, elbette ki tarihsel ve sosyokültürel çerçeveleri içinde, ele alınabilir, yorumlanabilirler. Rüyaların temel dokusu birincil düşünce süreçlerine indirgenebilir. Bu ortak ürünlerde ise bilinçdışı dinamiklerin oluşumunu belirleyen birincil düşünce süreçleri, dış gerçekliği gözetken ikincil düşünce süreçleriyle bağlantı içinde işlenmiştir. Yani iç ve dış gerçekliklerin birbirini doğrulayan biraradalıkları söz konusudur. Mitler, insan ruhunun yaratıcı eylemlerle yaptığı sıçramaları, nesiller boyunca canlılığını koruyan, ileriye açık kazanımlar şeklinde yansıtır; insan bilincinin gelişim öyküsünü ve bu zorlu süreç içindeki korku, kaygı, umut, coşku gibi yaşantıları aynalar. Gerek birey ve gerek kültür olarak insanı anlamak, mitlerin müziğine kulak vermektен geçer. Yaratılış mitlerinden kahramanlık mitlerine, evrenin ve insanın oluşum/gelişim süreci aşamalarıyla öykülenir.

İnsanın bireysel gelişimi, '(bilindiğini) bilen insan' (*homo sapiens sapiens*) olarak insan türünün gelişim öyküsünün tekrarıdır. Bu saptama hem biyolojik, hem de psiko-sosyokültürel düzlemler için geçerlidir. Mitler, insan türünün binyılları kapsayan gelişimini kültürel düzlemde aktarırken, insan bireyinin ana rahminden mezara (ve ötesine) sürdürdüğü yaşam yolculuğunun serüvenine de değinmiş olur: Bu yolculuk, bilincin, kendisini saran ayrışma öncesi 'bilinçsiz' içindeki varoluş (ayrışma) kavgasıdır.

Bilinç ve bilinçlilik, uzun insanlık tarihi içinde oldukça geç döneme ait olgulardır. Veri değil, kazanımlardır. Bu kazanımlar hem bir canlı türü olarak insanın oluşumunda ve gelişiminde (soyoluş = *filogenez*), hem de bireysel düzlemde insanın ruhsal doğumunda ve 'uslanma sürecinde (bireyoluş = *ontogenez*) belirleyici öğedir. Bilincin gelişim öyküsü, insanın ve insanlığın gelişim öyküsüdür. *Beşerin sâir mahlûkat'tan tefriki*, doğa'dan ayrışması ve nesne'likten özne'liğe geçmesine koşut olarak, bilincin, kendisini saran bilinçsiz'den/doğa'dan tomurcuklanması, ona bir karşı kutup oluşturacak ölçüde özgürleşmesi, güçlenmesi ve zenginleşmesinin tarihi, insanlığın tarihiyle çakışır.

Bu tarih, kültür tarihidir. Kültür, doğaya dokunan, ancak ondan ayrı var olan, var olma iddiasını taşıyan bir dizgedir. Doğayla özdeşlik ve yine de ondan ayrışma, kültürün *leitmotiv*'idir. Kültürün öznesi olan bilinç, her zaman 'aşkın' bilinçtir; doğa'da değildir. Mitler işte bu 'aşkınlaşma' serüvenini anlatır....

Psikomitoloji, mitolojiyle psikolojinin, hep aynı materyali, farklı yorumlamalarla ele aldığı savından yola çıkar: Masal, mit gibi kolektif metaforik öykülerin, psikodinamik kuram ve yöntemlerle okunması bilimidir. Mitlerde dış dünyanın nesnelere ve olaylarına yansıtılan, insan zihninin gelişim ve eyleşim öyküsünü, gerisin geriye, içsel dünyaya doğru takip etmek, psikolojiyle buluşmaktır.

İnsan kendisini, öykülendirerek şekillendirir (*homo narrans*; Niles 1999). En geniş anlamıyla psikomitoloji, insana ait -bireysel ya da ortak- tüm öyküleri kapsar; hepsine -evrensel- gerçeklik atfeder. İnsan varoluşunun, 'doğa(dan) kültür(e)' gerilimindeki açılım ve şekillenmesini, bıraktığı meta-morfik izleri, yani bireysel ve ortak mitleri irdeleyerek araştırır. Bireysel ya da sosyokültürel tüm kimlikler 'uydurulan' ve aktarılan öykülerle oluşur ve dönüşürler.

Mitoloji, özünde psikomitoloji'dir. Mitlerin kaynağına ancak psikososyokültürel çözümlemeyle ulaşılabilir ki, bu çözümlenelerde kullanılacak en gelişmiş kuram olan psikanaliz de nihayetinde bir mitoloji uyarlamasıdır: *Psikanaliz bir psikomitoloji alt dalıdır;* psikanalitik uygulama, bir psikomitolojik çözümleme yöntemidir. Psikomitolojinin materyali, insanın ve insanlığın öyküsü, daha kesin bir ifadeyle, insan zihninin ve onun öznesi olan bilincin oluşum ve gelişim sürecidir. Psikomitoloji, yöresel'de evrensel'i, tekil'de tümel'i yakalama kaygısı içinde, evrenin yaratılışını ve insanlık tarihini, insan-kahraman'ın, 'bilinçdışı ve bilinç', 'madde ve mânâ', 'doğa ve tin', 'dişil-ilke ve eril-ilke' ikili sistemlerinin çekim alanlarındaki eylemleri olarak görür ve yorumlar....

Mitlerin İşlevi / Mitoloji-Mitojeni

İç gerçekliğin dinamikleri, bilinçli anlama/kavrama çabamıza kendilerini hiçbir zaman bütünüyle teslim etmezler. Mitler, bu iç dinamiklerin, dış gerçekliğe yansıtılmasıyla oluşan ortak toplumsal ürünlerdir. Yansıtmanın iki işlevinden söz edebiliriz:

1. İç gerçekliğin elle tutulamazlığı, anlaşılamazlığı, yani nesneleştirilememesinin getirdiği belirsizlik ve kapalılık, zıtların birlikteliğinin bulanıklığı, çelişki ve çatışması, iç gerçekliğin içerik ve dinamiklerinin dış gerçekliğin nesne ve dinamiklerine yansıtılmasıyla aşımış olur. Soyutun somutlaştırılması, 'kullanılabilir' bir dizgeleştirmeye olanak sağlar. 'Bütün'ün parçaları görünür hale gelir. Bu açıdan bakıldığında doğanın ve doğaüstünün güçleri, öznenin iç gerçekliğini yerleştirdiği ve iç dinamiklerini kavramak için kullandığı araçlardır. Yansıtılan içerik ve dinamiklerin -yorumlanarak- yeniden geri alınması, yani kendiliğe ait içerik ve dinamikler olarak yeniden içselleştirilmesi ve kendilikle bütünleştirilmesi ile bu dış araçlar (semboller), içerikleri boşaldığından işlevlerini kaybederler; mecaz niteliğine bürünürler.

2. Doğrudan etkisine tâbi olunan dış gerçekliğin gizemli dinamiklerinin 'anlamsızlığı' aşılır; daha doğrusu dış gerçekliğe 'öznel anlam' kazandırılmış olur: Sel, yangın ve depresyon, hastalık ve ölümün, işlenen günah ya da suçların/saygısızlıkların sonucu olduğu 'bilinirse', Tanrı(ça)'nın/Ruh'ların gazabı, uygun davranış, tören ve kurbanlarla önlenebilir ya da yumuşatılabilir.....

Mitolojik İnsan: Kültürün Miti/Bireyin Miti

Ontogenezde filogenezin tekrarını gören bakış, tek bir insanın tarihinden edinilen verilerin, insanlık tarihinin anlaşılmasına katkıda bulunacağı varsayımına götürür. Bu evrimsel serüvenin merkezî nesnesi (ve dahi öznesi) bilinç'tir. *İç ve dış nesnelere dünyası içinde ve onlara karşı duruşuyla bilincin evrimi*, insanı doğadan ayırıştıran 'insanlık evrimi'yle çakışır. Mitolojinin ve psikolojinin konusu işte bu 'oluş serüveni'nin tanımlanmasıdır. Tanımlayıcı ve yorumlayıcı (ayırıştırıcı ve bağlantılandırıcı) olan *bilinç*, nesnelere ve onlarla ilişkilerinden söz ederken, kendini anla(t)maktadır (Brown 1996, Jung ve diğ. 1981, Neumann 1974).

Mitlerde 'bireysel' ve 'evrensel' örtüşürler. Evrenin ve insanın yaratılış öyküsünde, mitolojik kahramanların maceralarında, 'en' bireysel gelişim öyküleri de dile getirilmiş olur. Mitojen ve mitolojik atalarının öykülerinde birey kendi kökenini bulur. Her insanoğlu/ kızı (bilinçlenme serüveniyle) bir mit kahramanıdır. Birey özgün yaşam yolunda yürürken, kendi bireysel mitini de oluşturur. Ancak özgün bireysel mitini şekillendirirken, mitlerin 'zamansız/ zamanötesi geçmiş'inin kahramanlarının çabalarını, çatışmalarını, yengi ve yenilgilerini kendi zaman ve uzamında tekrarlamış olur.

(Y)aşamlarımızdan her birinin deneyimi, güçlükleri bizim kendi güçlüklerimizin, övüncü bizim kendi övüncümüzün habercisi olan büyük mit figürlerinin deneyimine benzer. Yetim Oidipus, topal Oidipus, katil ve ensestçi Oidipus, bu aynı canlıya ait farklı figürler, bizim doğumumuzla, ayaklarımızla, aşk ve cinayet isteklerimizle ilgili kendi sorunlarımızı haber verir. Altın Post peşindeki İason da biziz; iyelik ve iktidar karşısında, dişilin yararlı ve zararlı güçleri karşısında, kardeşliğin, babalığın ya da evlilikteki aşkın zorlukları karşısındaki de biz (Bonnet 2000: 788).

Mit kahramanlarının taşıdığı (ve temsil ettiği) bilinç, birincil varoluşuyla, sonradan kendisinden ayrışacak her türlü nesnenin 'ana'sı niteliğindeki kaotik 'bütün'den doğar; ardından -henüz- çelimsiz bir çocuk olarak emekleyerek anne kucağından ('Ana' Tanrıça ve temsilcilerinden) uzaklaşır; gençliğin gücü, direnci ve 'deli'kanlılığıyla ayakları üzerine dikilir. Zorlu süreçlerden, gerçek ya da sembolik ölümleri takip eden yeniden doğuşlardan sonra, muzaffer ve olgun / dingin kahraman niteliğiyle, yenilgilerinin deneyimine / yengilerinin kazanımına dayanarak, kendi hükümlerini kurar, savunur ve geliştirir; tinsel özdeşimle ölümsüzlüğe kavuşur (Campbell 2000, Jung 1971, Jung ve diğ. 1981, Neumann 1974). Her doğum, zorunlu olarak ölümle sonlanan bir sürecin başlangıcıdır. *Maddenin, yani beden ölümünden, ruhun ölümsüzlüğüne, tinsel kurgu ve özdeşim ile sıyrılmak, insan zihninin varoluş serüveni içindeki en önemli paradigmatik sıçrayıştır.*

Bilincin her 'hâl'i, bilinçliliğin her aşaması için bir mit, mutlaka mevcuttur. Bu savın karşılığı, her mitin aynı yerde bitmiyor olmasıdır. 'Ân'ın hâkim bilinci, mitin vardığı yerdir. Bir diğer önemli nokta, bilinç gelişiminin tıkandığı/zorlandığı hatta kıyıldığı durumların da bu ortak/bireysel öykülerde dile getiriliyor olmasıdır. Bazı örnekler, olamamanın, varamamanın, tükenmenin anlatılarıdır ve bittikleri yerde yeniden başlamayı beklemek zorundadırlar. *Bilincin sığındığı /sıkıştığı /büzüştüğü yerden çıkarak yoluna devam edişini anlatacak bir mit mutlaka olacaktır.*

Mitolojik olgularda oluşumu, gelişimi ve serüvenleri anlatılan kahramanın, yani bilincin taşıyıcısı olan öznenin, kendisini ve nesnelere tanımlaması, iki kutup arasında yaklaşma, uzaklaşma ve 'kavrama' denemelerinin sonucu olarak aktarılır. Bu iki kutup, başlangıçtaki ayrışmamış, karmaşık bütünlükten (Uroboros) çıkan, bazı özgün nitelikleriyle birbirine zıt görünen dişil ve eril ilkelerdir. Soyoluş gelişimindeki karşılıkları, taşıdıkları işlevleriyle 'doğa ve tin'; bireyoluş sürecinde ise 'anne ve baba'dır. Bu karşıtlıklar arasındaki ilişkiler, 'Bilinçsiz' ile 'Bilinç' arasındaki gerilimin mecazlarla tasvirine malzeme oluşturur....

Tarihsellik İçinde Mitler

Mit, geniş anlamıyla, bir *antropomorfik evren ve zaman tasavvuru* olarak tanımlanabilir. Bireysel olsun, toplumsal olsun, mitler yaşayan ve yaşatan anlatılardır:

'(Y)aşayan [ve yaşatan - M.B.S.] mit' deyişinden, insan davranışı için model oluşturması ve bu yolla yaşama anlam ve değer kazandırması olgusunu anlıyoruz (Eliade 1993: 10).

Mitler, bireysel ya da toplumsal soru ve sorunların oluşumu ve şekillenışı, güncel durumun tasviriyle birlikte, geleceğe yönelik öneri ve kehanetler de içerirken bağlantılı her şeyi ve tüm zamanları kapsayan bir genel geçerlilik/değişmezlik savı taşırlar. Birey ve toplumun duygu, düşünce, algı ve fantezilerinde içkin olan bu anlatılar, bireysel ya da ortak bilincin, iç ve dış dünyanın gerçekliğini metaforik anlamlandırma/kavramlaştırma, -bilışsel alanda *bilin(e) mezi bilinir*, duygusal alanda *katlanıl(a)mazı katlanılır* kılma- denemeleridir. Bu anlamlandırma sürecinde ruhsal ve çevresel öğeler, birbirlerini açıklayıcı nitelikleriyle kullanılırlar....

Bilinç(-li insan) bu kavramlarla iç ve dış dünyasını ele geçirir; tümüyle hâkim olamasa da ne olduğunu, daha da önemlisi ne olacağını 'bilir', güvenliğini kurgular. Geçmişin ürünü ve anlatıcısı olan mitler, geleceğin de uyarıcısı/muhtucusu ve öğreticisidir.

Zaman-ötesi bir gerçeklik olarak ele alındığında, mitlerin ve mitlere sarılmanın, insan için gerekliliği, doğrudan güvenlik/güvenirlik sorunsalıyla ilgilidir. Dünyanın şu veya bu şekilde tamam ve anlaşılabilir olduğu, geleceğin kestirilebildiği, zira zaten, bilinen geçmişin aynı zamanda şimdi ve gelecekte de aynen tekrarlanacağı ümit ve beklentisi, insanı belirsizlikten koruyan sığınaktır: Geleceğin belirsizliğinden, ölümün ve ölüm sonrası bilmezliğinden zihni sakınır.

İnsanlar Tanrı'ların, ataların, kahramanların yaptıklarını yapmak zorundadırlar... Mitin başlıca işlevi, bütün ritlerin ve bütün anlamlı insan davranışlarının ... örnek oluşturacak modellerini ortaya koymaktadır (Eliade 1993:13-4)

...Mitolojik yansımalarıyla varoluşunu açıklayan bir birey ya da kültür için bu 'kendi' tasarımlarından ayrılmak-ayrışmak, devamlılığını-bütünlüğünü ve anlamlılığını tehdit edici olabilir. Ayrılmak ve ayrışmak, her zaman yalnızlaştırıcı ve yabancılaştırıcı, bağlantılı olarak da korkutucudur. Bireyselliğin, büyüüp-gelişirken uzaklaştırıcı çizgisinde, birey ileri giderken, geride bıraktığı bağlarından vazgeçemediklerini 'kötü' günler için -regresif anlarında sığınmak üzere- yedekler. Mitler bilincin -hiç yitmeyen- çocukluk anıdır.

Mitlerde İki (Üç) Boyutlu Eylemlilik Planı Tasarımı

Mit kahramanlarının, bilinçli algılamaya oldukça şaşırtıcı, karmaşık ve anlaşılması güç gelebilen serüvenlerinde, indirgemeci bir yaklaşımla iki boyutlu bir eylemlilik planı çizebiliriz. Kahraman (özne bilinci) 'zamanın başlangıcında' henüz yoktur; zira kendisini, bir özne niteliğiyle tanımlayamaz; bu nedenle bir 'özne eylemi'nden söz edilemez. Henüz, her şey gibi kahramanın ön-aşamasında gizli duran gelişim-ayrışım potansiyeli de, bütün (*Uroboros*) içinde erimiş durumdadır.

Özne bilincinin ilk gelişim-ayrışım aşamaları, kendisini saran ve her şeyi kapsayan, tanımlanamayan bütünden uzaklaşmayı; kendisini bütünden ayıştırmış, ancak onunla ilişki

içinde olan bir başka 'özne'ye yaklaşmayı içerir. 'Özne', buradaki kullanılış şekliyle, kendisini ve nesnelere tanımlayan, onlara ad koyabilen birimin sıfatıdır.

Çocuğun gelişim sürecinde, bu eylemlilik anneden uzaklaşma ve babaya yaklaşıma koşuttur. Anne-çocuk birliği (her şeyi kapsayan bütün) dışındaki bir üçüncü çekim merkezi ile ilişki, çocuğun (mit kahramanının) annesiyle (ve içinden çıktığı bütünle) ilişkisini tanımlamasına da yardımcı olur. Bütünden kendisini soyutlayabilen birim, bu soyutlamanın farkında olduğu ve ilişkiyi tanımlayabildiği ölçüde 'özne' olarak tanımlanmaya hak kazanmıştır; bilinç, bilinçsizden mutlak egemenliğinden sıyrılmıştır: Bireyin 'ruhsal' doğumu gerçekleşmiştir.....

'Yaratıcı sıçrama' olarak tanımlayacağımız 'yeni' olan ve eski sisteme yabancılaştırıcı gelişmeler, bilincin yeni nesnelere karşılaşmasıyla, yeni nesne ilişkilerine girmesiyle mümkündür. Bilinç için 'yeni olan', henüz bilinçli kavrayışın dışında olmalıdır. Bilinç dışı materyalin bilinç tarafından işlenmesi, (bireysel ve ortak) bilince çıkarılması ise yaratıcılığın ta kendisidir. Aşağıda ele alacağımız eylemlilik planının, bireysel 'mit' bağlamında 'benlik eylemliliği' şemalarına da uyarlanabileceği açıktır. İki boyutlu grafik içinde ele aldığımızda, yatay ve dikey iki eksenle söz edebiliriz:

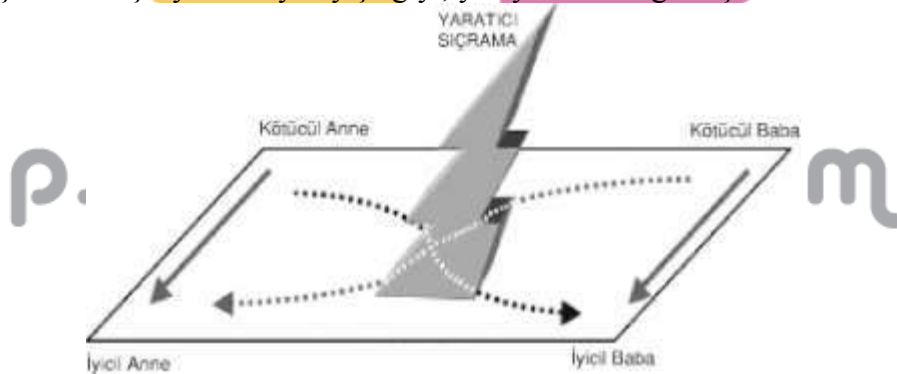
Yatay eksenle iki temel vektörün ayrımı söz konusudur:

- 1) ANACIL'LIK (MATRİPETALİTE): Anneye (doğa'ya) yönelen eylemlilik [= ana yönelimlilik]
- 2) BABACIL'LIK (PATRİPETALİTE): Babaya ('tin'e) yönelen eylemlilik [= baba yönelimlilik]

Bu nesne yönelimli temel eylemlilik vektörleri, zıt yönelimli iki vektörün daha varlığına işaret eder. Bu iki vektör, nesneden (nesne ilişkisinden) kaçışı betimler:

- 3) ANAKAÇ'LIK (MATRİFUGALİTE): Anneden (doğa'dan) kaçış eylemliliği [= anneden uzaklaşma]
- 4) BABAKAÇ'LIK (PATRİFUGALİTE): Babadan (tinsel'den) kaçış eylemliliği [= babadan uzaklaşma]

Anne ve baba kutupları arasındaki yatay eksenle iyi ve kötü ayrışması, şemaya bir boyut daha katar. 'İyi-anne/iyi-baba'ya doğru 'anacıl/babacıl' ve 'kötü-anne/kötü-baba'dan öteye 'anakaç/baba- kaç' eylemler yatay çizgiyi, yatay düzleme genişletir

Mitlerde üç-boyutlu eylemlilik şeması

Anacıl'lık ve babacıl'lık ile anakaç'lık ve babakaç'lık durağan kavramlar değildir. Vektör olarak tanımlanmaları bir eylemin taşıyıcısı olduklarını belli etmektedir: Bu terimlerin işaret ettiği, ruhsal dinamikler ve bilincin taşıyıcısı olan benliğin eylemlilik şemalarıdır. 'Anne'nin ve 'baba'nın, dolayısıyla kadın ve erkeğin mitolojide, ya da genel olarak bilinçdışı oluşumlarda hangi sembolik anlamlar yüklendiğini bilmek, yukarıda sunduğum kavramların boyutlarını basit bir ana-baba arası git-gelden daha ötelere, tüm insan varoluşuna genişletecektir.

Annenin/doğanın ('dişil ilke'nin) ve babanın/tinin ('eril ilke'nin) görüngü ve işlevleri, yukarıda ayrıştırılmaya çalışılan bilinç eylemliliği tiplerinin bilinç için ne anlama geldikleri sorusuna ışık tutar:

A1. Anacıl Eylemlilik

İnsanın ve insanlığın tarihinde baskın anacıl bir dönem mutlaka vardır. Anacıl eylemlilik, annenin ve doğanın (dişil ilkenin) olumlu yaşanılan özelliklerini arama motifini yansıtır. Bu olumlu beklentiler, henüz kendi varoluş ve bütünlüğünün sorumluluk ve yükünü taşıma noktasına gelmemiş çocuğun annesinden beklentileridir. Bebek muhtaç olan, anne bebeğinin ihtiyacını şefkatiyle karşılayandır. Koruma, kollama, taşıma, esirgeme, sarma, ısıtma, besleme, yatıştırma ve uyutma, Winnicott'un (1965, 1998) tabiriyle 'yeterince-iyi-annelik' (*good-enough-mothering*) özellikleridir:

Yeterince iyi 'anne' ... bebeğin ihtiyaçlarına aktif olarak uyum gösteren kişidir... ; işin aslı, çocuk bakımının başarılı olması zekâya ya da düşünsel aydınlanmışlığa değil kendini adamaya bağlıdır... Annenin bebeğin ihtiyaçlarına uyum göstermesi, yeterince iyi olduğunda, bebeğe onun kendi yaratma kapasitesine tekabül eden bir dış gerçeklik olduğu yanılısamasını verir. Bir başka deyişle, annenin sunduğu şeyle çocuğun kurabildiği şey arasında bir örtüşme söz konusudur (Winnicott 1998: 29-31).

.....Anacılık, henüz ayrışmasını tamamlayamamış, ayrışamadığı için de tasarımsal bütünlüğünü oluşturamamış, kendilik ve öteki tanımlamalarını birbirinden bağımsız olarak yapamayan bir zihinsel şemanın ağırlıklı devinimidir. Kendi dışındaki gerçek nesnelere varlığına mutlak gereksinim içindeki öznenin nesnelere arasındaki sınırlar netleşmemiştir. Gereksinimin mutlaklığı, özne-nesne ilişkisinde nihai inisiyatifin, bütünlüğü sağlayan nesnede olduğuna işaret eder. Özne/çocuk, varoluşu ve eylemlilik serbestisi için nesnesinin/annesinin iyiniyetine (şefkatine) muhtaçtır.

Anacıl eylemlilik çok açık olarak, gecikmesiz hazzın aranması, nahoş yaşantılardan kaçınılması ile birliktedir. Yönelinen 'iyi' annedir. En yoğun şekliyle, ayrışmanın (bilinçliliğin) getirdiği acıların, bilincin kazanımlarını -en azından en çoğuna- feda ederek, giderilmesi amacıyla anne kucağına sokulmaktır. Bu gereksinim yaşam boyunca sürer, kaybolmaz; her insanın içinde, yorulduğunda/incindiğinde annesince kucaklanmak isteyen bir çocuk vardır. Doğduğu yerden uzaklaşan bilinç, varlığını sürdürebilmek için, göbek bağıni takip ederek arasına geriye (rahme) dönmek, yaşam enerjisinin kaynağına uzanmak zorundadır. Ancak annelik işlevleri psikososyal gelişim sürecinde geniş bir ilişkiler ağma dağıtıldığından ve tüm yaşam boyunca çeşitlendirildiğinden mutlaklığı törpülenir; 'edilgen/çaresiz bekleyen çocuk', 'etken/muktedir arayan-bulan/yapan, hatta iyi anne ikameleri 'yaratıcı' erişkin'e büyür.

A2. Anakaç Eylemlilik

Anakaç eylemlilik, yutan, sıkan, hapseden, parçalayan, eriten (rahmine gerisin geriye tıkan, çocuklaştıran) anneden, bilinci söndüren bilinçdışı/dürtülerden, yoğun duygu ve coşkulardan dışarı doğru kaçma/uzaklaşma eylemliliğidir. Sembolik karşılığı doğuş ve yeniden doğuştur.

Derinlemesine incelendiğinde anakaç eylemin 'kötü anne'den kaçma olduğu görülür. Kötü anne, *eksik* bırakan (bütünlüğü sağlayamayan) annedir; 'iyi-anne-ol(a)mayan'dır. İyi anne'den buradaki kastımız, 'mutlak-iyi-anne'dir ki aslında var olmayan, zaman(sallık)-dışı bir kurgudur. Mutlak iyi anne içinde eylemsizlik vardır; zira eyleme gereksizlik vardır. Eksik yoktur; eksilme olacaksa bile, önceden, henüz eksilme olmadan, iyi-anne tarafından bilinir ve ön(ce)lenir. Bu bilgi, sezgi öncesidir; sezgiyi, yani geleceğin hissedilmesini dışlar. Dolayısıyla zamansızlığı ve ayrışmamış bütünlüğü gereksinir. Bu tam bir 'cennet' karşılığıdır. Cennette istek yoktur, zira eksiklik yoktur: Her şey vardır; her şey tamdır....

Kötü anne'den iyi anne'ye kaçışta anakaç-anacıl eylemlilikler bir aradadır: Henüz ikizdeğerli bir nesne bütünlüğünü sağlayamamış bir öznenin eylemi gibi görünmektedir. Anabütün içinde, birlikteliği hoş olan 'parça-nesne-tasarımları'na yönelme ve nahoş olanın terki, aynı ana-bütün'e ait olan zıt yaşantıların bütünleştirilememesi demektir. Kötü'nün terki ya da tahribi bu zihin şeması için yeterli olacak, terk ya da tahrib edilenin arzu edilenle bir ve aynı olduğu farkındalığı geliştirilmeyecektir. Öznenin nesneden ayrılığının gerçekleşmemiş oluşu da, özne bütünlüğünün ancak nesne ile kaynaşmışlıkta yaşantılanmasma imkân verecektir. Ezen/parçalayan/yutan/ çözelten eksiltici-anne'den, yine anne'ye, onun esirgeyen/onaran/taşıyan/besleyen tamam-edici özelliklerine yönelinirken, iki farklı anne parça-tasarımının birbirine değmediği ümidi hep canlı tutulmak zorundadır. Annenin iki, birbirinden keskin sınırlarla ayrı tutulan kutupsal algılanışı ve bu iki kutup arasında gidiş gelişlerin mümkün olduğu varsayımı, öznenin hep annenin alanında (içinde) kaldığının göstergesidir. Psikiyatrik terminolojide 'psikoz' olarak tanımladığımız durumdur bu: Kendilik-nesne ayırımının ortadan kalktığı (ya da hiçbir zaman olmadığı) bu yoğun afekt işgallerinde özne, hiç anneden-dışarıçıkamayacak durumda, anakaç-anacıl eylemlerin telâşında ya da donakalmışlığında sürüklenmekte/hapsedilmektedir.....

Tek (*ana*) referans odaklı bu zihin sistematüğünde, 'ana-bütün'den herhangi bir ayrışma yoktur. Öznenin kendini karşısına yerleştireceği bir 'öteki' henüz kurgulanmamıştır. Varolan her şey 'özne' olarak hep bir ve aynı varlığın parçalarıdır. Bu parçaların bütüncül algılanması da mümkün değildir; zira ancak sistem dışı bir öge sistemin bütününe görebilir, tanımlayabilir. Bu, belki bir ölçüde de olsa ancak ileri aşamaların babacıl eylemliliğiyle mümkün olacaktır.

B1. Babacıl Eylemlilik

Babacıl salınımı ağır basan zihin, artık birincil gereksinim nesnesinden (anneden) ayrışabilmiş öznenin devinim şemasına sahiptir. Kendini alternatif referans kişisinin, yani babanın (eril ilkenin) ve şahsında temsil edilen dış gerçekliğin, ortak bilincin destek ve yönergesiyle ayrı bir varlık olarak tanımlayabilecek güç ve donanımdadır. Tasarımsal bütünlüğünü kurabilmiştir. Gereksinimlerini, kendini teslim ederek değil, nesnelere kurgusal zihin şemaları içine uyarlayarak ya da zorlayarak karşılama imkânını elde etmiştir.

Modernist kültür insanının filogenetik gelişimi, başlangıçta ayrışmamış bir parçası olduğu ana-bütün'e karşı bir babacıl referans kutbu oluşturma, geliştirme ve savunmasıyla mümkün olmuştur. Analojik paralelliği, ontogenez sürecinde, anne-çocuk ikili birliğinden, sosyalleşmeyi sağlayan üçgen ilişki modeline geçebilmek için, babanın anneden farklı bir referans odağı sunma gerekliliğinde görüyoruz. Babacıl eylemlilik bireyin içinde yaşadığı

topluluğun taşıdığı ve fertlerine sunduğu 'ortak bilinç' doğrultusunda mevcut 'logos ve nomos'u özümleme yolunda hareketi içerir. Bireyselleşmenin çekici ögesidir. Anne-çocuk ikili birliğinden ayrılarak bireyleşme yolunda ilerleyen çocuk-bilinç için bu öge, eril ilkenin temsilcisi babanın şahsında somutlaşır. Bu tür eylemlilikte aile temelinde baba, toplum temelinde ise 'ortak bilinç' temsilcileri, otoriter, ancak bireyselliği güçlendirici ve koruyucu yanlarıyla destek elemanı ve özdeşim figürü rolündedirler. Özendiricilikleri vardır. İyibaba'ya doğru babacıl eylem, anakaç eylemi kolaylaştırabilir; hatta bunu mümkün kılan öge olabilir. Babanın öncelikli işlevi, anne ikamesidir; daha sonra ayrı ve farklı bir ilişki nesnesi olarak, özgün bir çekim odağı niteliği gösterir.

B2. Babakaç Eylemlilik

Babakaç eylemlilik korkunç/ürkünç, katı, cezalandırıcı, kısıtlayıcı, dolayısıyla bireyselliği belli bir kalıp içinde hapsedici, ketleyici babadan, özgünlüğe/özgürlüğe/kendi başınalığa tahammülsüz ortak bilinçten uzaklaşmadır. Babakaç eylem, kötü-baba'dan iyi-baba'ya babacıl eylemle birlikte de olabilir. Kötü-baba'yı, mit ve masalarda sıklıkla adaletsiz, gaddar, kıskanç, eski/köhne yapılanmaların temsilcisi baba-hükümdarlar canlandırır. Kötü babayla mücadele ve babanın öldürülmesi motifine mitlerde sıkça rastlıyoruz. Burada oğulun, annesine ya da anne ikamesine sığınması (anacılık), onun tarafından dolaylı ya da doğrudan desteklenmesi, hatta kışkırtılması söz konusu olabilir. Olan ve (kötü'den) ayrı tutulan, ya da olmayan/kurgulanan bir salt-iyi baba parça-tasarımı ile özdeşim halindeki oğul, kötü baba'nın tahakkümünden kaçarken (babakaçlık), iyi baba'ya doğru hareket etmektedir (babacılık).

Ben-bilinçliliği ile ilişkisi belirleyici değişken olarak alınır, kötücül-anne ve kötücül babanın, farklı görünümde olsalar da, kötücüllüklerinin bir ve aynı olduğunu görebiliriz: Her ikisi de benliği/bilinci sıkır/daraltır/boğar/parçalar. Bu bakış açısı, benlik-bilinçliliği için her tür kötücüllüğün aynı olduğuna işaret eder: Kötücül ana. Babanın, annenin yutucu/boğucu gücünü kullanıyor olması kendisini erk sahibi gibi gösterebilir. Neyi, annenin yok etmesine itiyor olabilir diye düşündüğümüzde, yanıtın, babanın kendi ürkek (dolayısıyla katılmış) ayrıışmışlığına tehdit oluşturan çocuğu işaret ettiğini fark edebiliriz. Baba için çocuk (hele ki annenin oğul- âşığı) annenin ajanı niteliğiyle, zorlukla koruduğu bütünlük ve sınırlanmışlığını tehdit eden rakiptir. Tümçüçlü kontrol, kontrolden kaçanları boğacak bir zindanı gereksinir. Baba erki, başlangıçta annenin gücünden ve çekiciliğinden korunmak için bir kaledir. Ancak sonra amacını aşmış, kale zindana dönmüş, zayıflığından ürken baba tüm hoyratlığıyla yutucu annenin işlevini üstlenmiştir. Pek çok masal ve mitte, prensesine kavuşmak isteyen prenslerin, kızına talip olduğu kral tarafından, sınama/hakketme bahanesiyle, canavar-an- ne temsilcilerinin kucağına doğru vazifelendirildiğini görüyoruz....

İnsanoğlu/kızı, 'hep-çocuk'tur. *Madde* (doğa) ile madde'nin olmadığı bir yerde maddenin anlamını vazeden *Mânâ* (Tin) ya da *Yasa* (Logos) arasında, 'hep-arafta kalan ve kalacak olan 'hep-çocuk'tur. Zira *bilemez*. Dört temel duygu bu aradalığa fon oluşturur: A1. Doğa'nın kucağında esirgenmişlik ve doyurulmuşlukla yaşanan esenlik/ekstatik haz hali, cennet yaşantısı.

A2. Yine doğa'nın boğucu ve parçalayıcı öğütücülüğünde çıldırtıcı, kıyııcı dehşet ve cehennem yaşantısı.

Bu iki zıt durum insan'ın maddeye teslimiyetiyle, bireysel-bilinçlilik'ten vazgeçmesiyle birliktedirler; anacıl ve anakaç eylemliliklerin başlatıcı motifini oluştururlar.

Mânâ/Tin tarafında gerçekleşen, bireysel bilincin bu kez ortak- bilincin vesayetine girerek hep-çocuk-oluş'tan sıyrılma denemesidir.

B1. Olumlu yaşantı, ortak-bilincin şemsiyesi altında tekbaşınalık ve bilinmezden kurtulma ve 'artık (maddeyi) biliyor olma', bilgiyle güçlü olma gönencidir.

B2. Olumsuz olan ortak bilincin despot temsilcisi korkunç babanın ezici, kıyıcı tahakkümüdür, ki bu da bilinçli benliği hiç'leyen, ezici bir durumdur. Bu boğucu tahakkümün kökeninde, bilinçli benliği diğer kutupta boğan anne'nin yutucu gücüne karşı oluşturulmuş bir ilkel (tümgüçlü) savunma olması ilginçtir; çözümün sorunu taklit etmesi ironiktir (Colman 2000). *Cehennem* her yerde aynıdır....

İnsan bu iki zıt kutup, ve belirleyici dört durum arasında kalandır: 'Arada-olan'dır. Hiç bilemeyecek (kaygı), ama hep bilmek isteyecek (merak) ve hep telâş ya da coşku içindeki 'hep-çocuk'tur. Çocuk, aradığından (bilinmezliğinden) ancak var olan'a (Doğa'ya ya da Yasa'ya) sığınarak, sığındığına *göndermeyle kendini bilerek* kurtulur.

Anacılık (*matripetalite*) anadan yana bir olumlama içerir. Ona gidiş/dönüş (zira ilk çıkış hep ondandır) çekici bir gücün varlığını gerektirir. Çekicilik, bir başka yönden, zıt kutuptan, yani baba'nın makamından kaçma (babakaçlık = *patrifugalite*) ile birlikte olabilir ya da aradığın bilinmezliğinden, mutlak kaybolmuşluktan, kendi başına kalmışlıktan/referanssızlıktan kaçma ile olabilir. İkinci olasılık, 'hep-çocuk-insan'ın varoluş kaygısından başka bir şey değildir. Bu varoluş kaygısı çıplak haliyle varoluşçu felsefenin temel sorunsalıdır, ancak diğer psikoloji ve felsefe okullarında da giydirilmiş/dolaylı karşılıkları ile belirleyici niteliktedir.

Anne-lik, sarar/sarmalar, ısıtır, besler, yatıştırır, yani tüm eksiklikleri giderir; 'tamamlar'. Ancak bu tamamlama(n)ma, artık-kendi-ol- (a)mama ile birlikte. Farklı bir artık-kendiol(a)mama da diğer kutupta babacılığın diyetidir.

'Anne', içine doğulan, yani zaten var olan, dolayısıyla yoktan inşa edilmesi gerekmeyen bir durumdur ve içindeki eylemlilik Aş- kın'a, dolayısıyla var olandan dışarıya doğru değildir; hep kendini yenileyen bir döngüsellikten ibarettir. Sistemik olmayan eylemlerle niteliğini kazanır. Baba-lık ise, anne'liğe ikincil olarak, dışarı doğru, sürekli atılımlarla gerçekleştirilecek bir hedefi öngörür; çizgisel eylemliliği, iradî etkinliği talep eder. Bilincin oluşumu/gelişimi 'dişil' kökenden 'eril' amaca doğru bir *babacıl* eylemlilik şeması içinde yaratıcı sıçramaların bireysel ve ortak bilinci oluşturucu/zenginleştirici ivmelerine koşut bir süreçtir. Yaratıcı bilinç hep çocuk kalır; ancak kazanımlarıyla babalık makamını güçlendirir, zenginleştirir. Bilincin çocukluğunu hiç yitirmemesi, ancak arada kalmanın, referanssızlığın, boşluğun tedirginliğini ketleyici/hiçleyici şiddette yaşamayacak kadar kendini güçlü ve güvende hissetmesi, her iki kutba doğru devinimlerinin (ana- kaç/babakaç) kaçışların değil (anacıl/babacıl) tercihlerin belirleyiciliğinde ve mutlaklıktan uzak, görelî seçimlerle şekillenmesi, yaratıcılık filizinin hep yeşil kalmasının koşuludur: İnsanı ve insanlığı geliştiren tam da budur.

Tüm bunlara koşut bir gelişme, bilincin, varoluş alanını, *kendi özgünlüğü içinde baş edemeyeceği* aşırı yüklerden arındırmasıdır. Başlangıçta bilincin eylem serbestisini ketleyen ve özneyi teslimiyete zorlayan bu aşırı yükler, bilincin güçlenmesiyle *bastırılabilir* (*represyon*), denetim altında tutulur. Her ne kadar yine iyiye doğru ana-cıl/baba-cıl ve kötüden öteye *ana-kaç/baba-kaç* devinimler devam ediyor olsa da, mutlaklıkları yumuşamış/törpülenmiş bu güç kaynaklarının iyicil ve kötücül yanlarıyla bir ve aynı nesnel oldukları, bilişsel ve duygusal fonu teşkil eder. Bu durum *nesne (ve kendilik) bütünleşmesine* karşılık gelir. Nesne İlişkileri Kuramı açılımında sözü edilen 'sınır kişilik örgütlenmesi'nden,'nevrotik kişilik örgütlenmesi'ne geçişin esası tam da budur. Bütünleşme kesin ve sürekli değildir; aşırı zorlanmalar geçici ya da kalıcı olarak sürecin kazanımlarını tersyüz edebilir...

Bilinçdışı-Bilinç Karşıtlığı

Bilincin oluşumunu, gerek bireysel gerekse kültürel/bireysel ötesi düzlemlerde, anakaç ve babacıl bir vektör boyunca takip edebiliyoruz. 'Asıl' olanın, aynı zamanda 'bütün' olduğunu; her şeyin, henüz tomurcuklanmamış bilincin ve kendilik farkındalığının, dolayısıyla 'bireyoluş'un şekillenmemiş çekirdeklerini taşıyan 'ana bütün'ün (ayrışmamış haliyle 'dişil ilke') herşey olduğunu göz önünde tutarsak, başlatılacak ve sürdürülecek her türlü eylemin, bu ana bütün içinde gerçekleştiğini; bir ikinci öge olarak eril ilkenin dişil ilke karşısına -bir zıt kutup olarak- konulmasının yanılısamadan öteye gidemeyeceğini düşünebiliriz. Bu monolitik varsayım, insanlık tarihinin, öncesiz var olan ana(lar) ve sonradan -bilincin oluşumu ile gelişen çocukları (oğulları) arasındaki ilişkinin tarihi olduğu ve her şeyin ana bütün içinde gerçekleştiği çıkarsamasına götürür. Ancak bilinç binyıllar içinde bir mucizeyi gerçekleştirmiş, 'olmayan' bir alanda kendisini var etmiş, ana bütünden uzaklaşabilmiş ve onu tanımlayabilmiştir. Bu tanımlama hiçbir zaman 'tam' olmayacaktır. Zira ayrışma tam olmayacaktır. Ana Tanrıça, dünyevî oğluna 'kimse benim peçemi açamamıştır' der (Campbell 1992: 75)....

Başlangıçta güdük olan bilinç, kendi tarihi içinde, ana bütünden ayrılmış ve en az onun kadar güçlü bir çekim alanı oluşturabilmiş- tir. Bu gelişim, gerek tektanrılı (ve tinsellik vurgulu) dinlerin oluşumunda, gerekse bilimsel-teknolojik ilerlemelerde, yani (dişil) doğanın (eril) bilincin denetimi altına alınması süreçlerinde yansımaları bulmuştur (Campbell 1992, Jaspers 1949, Kovel 1994, Lloyd 1996, Neumann 1974)....

Bilincin 'bilinç(li) olmayan'dan çıkması ve kendi başına bir bütünlük oluşturma çabasına girmesi, iki farklı konum arasında zorunlu olarak bir kutuplaşma ve gerilim yaratır. Bilincin ve özerk bir dizge olarak kurumsallaştırılmış 'tin'in şekillenme süreci, doğaya rağmen ve doğaya karşıt bir eserin oluşumunu yansıtar (opus contra naturam).

Bilincin bilinçsizden ayrışması ve ondan gelebilecek, bilinci söndürme/yutma potansiyeli içeren tehlikelere karşı duvarlar (savunma düzenekleri) oluşturması ve bilinçdışı içeriklere karşı denetimi elinde tutma çabası, özellikle bilincin yeterince güçlü olmadığı erken dönemlerde zorlayıcı bir baskılama ve kısıtlamaya götürmüştür. Yani bilincin bilinçdışma (doğaya) 'kör' tahakkümü söz konusu olmuştur. Ancak varlığını sürdürebileceği konusunda yeterince güvenli ve açılımlarında ketlenmemiş bir bilinç, hem tehlikeli hem de zenginleştirici yanlarıyla yaşamın kaynağı olan bilinçdışı ve doğa ile çekinmeden ilişkiye geçebilir. Bunun için hem güçlü bir bireysellik, hem de bu bireyselliği taşıyan, destekleyen, vazedenden güçlü bir sosyokültürel bağ, yani ortak bilinç gerekliliği vardır. Bu bağlantının, bireyi bilinçli varlığının tehlikeye girdiği anlarda, düştüğü derinliklerden çekip çıkarabilecek ve yeniden ayakları üzerinde durmasını destekleyebilecek kadar sağlam bir taşıyıcı ve sağaltıcı işlevinin olması gerekir.....

Yaratıcı Sıçrama

Bilincin iki boyutlu eylemlilik şemasındaki ikinci (dikey) eksen, özgün yaratıcı eylemliliğe ayrılmıştır: Yaratıcı sıçrama. Bu eylemlilik Arieti'nin üçüncül sürecine karşılık gelir (Arieti, 1976). Yaratıcı sıçramanın birincil ve ikincil süreçlerden farklı bir işlem düzenine sahip olmasının nedeni, bilinçdışının saran sarmalayan dinamikleri içinde bilincin kendi varlığını, canlılığını, bütünlüğünü, sınırlarını bir derecede muhafaza edebilmiş olması ve etken eylemliliğiyle ortak-bilinç dünyasına bilinçdışından edindiği kazanımla geri dönebilmesidir. Yaratıcı sıçrama her iki süreç modunu da içermesine rağmen, her ikisinden de farklı bir eylemlilik biçimidir.

Anacıl-anakaç ve babacıl-babakaç eylemlerin belirlediği temel eylemlilik düzlemindeki değişim ve ayrışmaları, dolayısıyla insanlığın (bilincin) gelişimini, yaratıcı sıçramalara borçluyuz. Anacılık yaşamın kaynağına, her şeyi kapsayan 'bütün'e yönelmez; temel modu (bilinçsiz) yaşantıdır. Babacıl eylemlilik ise ayrıştırıcıdır; kültürel örgütlenmenin, düzenin, kuralların (*nomos* ve *logos*) oluşturucusudur; ancak geçici anacıl eylemlerle beslenme gereksinimindedir. Zira her türlü eylemin enerji kaynağı 'ana' bütündedir.

İnsanlık gelişimini sağlayan büyük değişimler yaratıcı sıçramalarla mümkün olur (Arieti 1976, Maslow 1996, Neumann 1974 ve 1995). Babacıl eylemliliğin bir çerçeveye sıkıştırılmış, katı kurallara bağlanmış şekli olarak ele alındığında, 'kültür' statükocudur; devamlılık/bütünlük ve anlamlılığın taşıyıcısıdır, değişime direnç gösterir. Kültürün taşıdığı gelişim potansiyelinin açılımı, kendini sorgulayacak ve değiştirebilecek bireysel eylemliliklere özerklik tanıdığı oranda mümkündür. Değişimi sağlayan faktör 'yaratıcılık'tır, sıçramalardır. Her sıçrama, sıçranılan zeminden farklı bir 'eylemlilik alanı taslağı' çizer; içinden çıkılan kültürü/ortak bilinci sorgular, değişime zorlar. 'Yeni'ye duyulan korkunun belirleyici olduğu 'dondurucu' kültürlerde her türlü yaratıcı sıçrama, dolayısıyla ayrışma, 'doğrudan sapma/sapkinlık' olarak nitelenecek, engelleme ve yaptırımlarla karşı karşıya bırakılacaktır. Bu yaklaşım, Maslow'un ve Neumann'ın, kültürün gelişmeyi engelleyici olduğu, insanlık tarihindeki ilerlemelerin bütün insanlığa ait ürünler değil, dehaların, kültürün dar kalıplarını yırtan sıçramalarının sonucunda gerçekleştiği şeklindeki görüşlerine paraleldir. Ancak bu vurgulama, yaratıcılığın (az ya da çok) her insanda 'henüz açılmamış' bir potansiyel olarak varlığını yadsımaz.....

Yaratıcı sıçramaların,

1. ilk aşamasında bilincin, içinden çıktığı ve üzerinde oturduğu bilinçsiz'e yönelik, yani anacıl eylemliliği vardır; benliğin (bilincin) sınırları ve bütünlüğünün geçici olarak çözüldüğü bir nesne bağlanması (bir'leşmesi) yaşanır;
2. anakaç ikinci evre, bilincin edimine dayanarak babacıl seyir izler; ancak,
3. kurulu '*nomos* ve *logos*'u aşar (yaratıcı sıçrama) ve mevcut bilinç oluşumlarını beraberinde sürükler;
4. '*logos* ve *nomos*'un sınırları genişler, tanımları değişir: Bireysel/ortak bilinç değişir; kültür artar/değişir.

Yaratıcı sıçrayışın -vektör niteliğiyle- çıktığı ve gerekli enerjiyi temin ettiği yer, her zaman yaşam enerjisinin kaynağı olan doğadır, sembolik olarak 'anne'nin kucağıdır; bireysel psikolojik boyutta bilinçdışıdır. Ancak yaratıcı eylemin gerçekleşme yönü, her zaman, (anneden ayrı/özerk) 'baba'nın hükümrancılığında simgeleştirilen tinsel alana doğrudur, ya da kalıcı olabilmesi için ondan (değişimi zorlamasına rağmen) destek alır, onay arar. 'Tinsel olan', insanın soyutlama yetisiyle oluşturduğu bir alandır. Tanımlama, farkındalık ve (ilksel olandan) farklılaşmanın derinleştirilmesi, bütünleştiricilik ereğini de taşıyan işlenmesidir. Gerçekleştirilen sıçrayışın yansıması, yaratıcı eylemin bireysel ve ortak bilince katılmasına, ufkun genişlemesine olanak verir. Burada bilinçlilik gerekliliği olmadan, iç (ruhsal) ve dış (gerçek) nesnelere kurulan duygusal/coşkusal bağın başlattığı sürükleyici yaşantının, yaratıcı eylemin besleyici kaynağı olduğunu tekrar vurgulamak istiyorum. Yaratıcı eylem, bu 'kapılma'dan sonra başlar.

Kaynak: Saydam, M.B., Deli Dumrul'un Bilinci, "Türk-İslam Ruhu" Üzerine Bir Kültür Psikolojisi Denemesi, Genişletilmiş İkinci Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2011